

N. F. Preobraženskij:

Dve, tri o poljskem nacionalizmu.

„Boj je oče vsega.“ Przybyszewski je doslej bil znan kot pesnik „nadčloveka“, ki v svojem pogonu za silo in lepoto prezirljivo zre na „splošno priznано“ moralo. Sedaj, sredi vojske, pa je ta poglavar poljskih dekadentov napisal v Münchenu poizkus karakteristike duševnih stremljenj svojega naroda.¹ Skrajni individualizem mu je sicer ostal zvest, prašanje o kriterijih dobrega in zla pa je temu njegovemu delcu ipak ostalo skoro popolnoma tuje. „Homo sapiens“ je živel manj za bodočnost, ko v sedanjosti; — na poti k poljski duši pa se je Przybyszewski moral poglobiti v zgodovinsko usodo svojih rojakov. — Ta knjižica naj pokaže postanek in notranje bistvo poljske duše v nje najbolj značilnih zastopnikih (str. 63) in s tem naj pokaže pravico Poljske do častnega mesta v carstvu višjih proizvodov človeškega duha, v vrsti drugih kultur (64). Przybyszewski hoče nekoliko pripomoči kulturnemu zbliževanju Nemcev in Poljakov (4) in pri tem — kakor sam izrečno zatrjuje — ne zasleduje nobenih političnih namenov (9). Med njegovimi političnimi opazkami zasledimo samo Poljake in Nemce kot „fast feindselig gegenüberstehende Völker“ (2) in opozarjanje na enako razmerje med prejšnjo rusko vlado in ruskim narodom (7). Žalostne sedanje razmere Poljske mu izzovejo buren protest: „Poljska ne more in ne sme priznati svoje geografične razkositosti“ (8). Njegov „ceterum censeo“ je: „Poloniam esse restituendam“ (9)!

Temelji poljske psihike tiče po Przybyszewskem v splošni slovanski nagnjenosti k mišljenju s srcem in ravnanju po individualnih predstavah (Gefühlseindrücke — Assoziationen, str. 5), Nemec pa misli praktično, objektivno in istoveti svoje predstave z okrožajočo okolico (das zentrale Bild des Außen — das Außen selbst). Silna, železna in jasna kultura nemškega „reda in razuma“ stoji v praktičnih ozirih nad poljsko. Vendar imata oba načina mišljenja ipak nekaj skupnega. Logična nemška kultura je prožeta z resničnim in globokim čustvom (6) in je tako po svojem duhu vendar bližja slovanski ko deloma okorela, hladna in odmrta romanska kultura. Na poljsko dušo so vplivali razni zgodovinski momenti. Že v začetku poljske države se je še zelo

¹ Stanisław Przybyszewski. Von Polens Seele. Jena. Eugen Diederichs, 1917. 91 str. (Schriften zum Verständnis der Völker.)

„mlada in poludivja“ duša poljskega naroda (17) pokazala kot ne- navadno vzprejemljiva. Neverjetno lahko je prevzela zapadno kulturo in, kar je še bolj važno, to zapadno kulturo je brez vsakega sovraštva predelala v integralen, neizgubljen del poljskega duševnega organizma. Przybyszewski nahaja že pri poljskih humanistih, na pr. pri Kochanowskem, vse znake poljskega romantizma, ki se je pojavil šele dvesto let pozneje; globoki patos življenjskega čustva in gorečo ljubezen do domovine. Na podlagi tega zgodovinskega gradiva se je razvil temeljni in najgloblji element poljske duše, hrepenenje, „nebrzdano hrepenenje kvišku“, hrepenenje, ki premaga vse ovire. To hrepenenje daje vsej poljski zgodovini značaj neprestanega napredovanja (37). Tega poleta niso mogle ustaviti dobe reakcije, zastanka in tujega nasprotovanja, težke „sekunde v duševnem življenju naroda“ (56). V tem hrepenenju tiči posebna genijalnost poljskega naroda. „Denn wenn je in irgendeinem Volk sich „das Genie“ als solches geoffenbart hat, so hat sich dies Wunder in dem polnischen vollzogen (38).“ Po Przybyszewskem tiči genijalnost v zmožnosti, širiti in bogatiti svojo zavest. Genijalnost je v pojasnitvi skrivnih globin človeške duše, tega spečega morja nejasnih čustev, ki le redko vzvalovi: v spanju, slutnjah, hrepenenju, v verskih gibanjih, skratka: v vsem, kar kdaj človeka odtrga od zemlje. Najgloblja skrivnost poljske duše je umevanje domovine, ono čustvo, v katerem postane duša posameznika samo neznamen drobec, mikroskopična stanica v organizmu celega naroda, v minijaturi njegova podoba in njegov izraz (39). Tako istovetnost izraža mistična vera Mickiewicza: „Mit meiner ganzen Seele bin ich in mein Vaterland einverleibt — mit meinem Leib habe ich seine Seele mir zu eigen gemacht: ich und das Vaterland sind eins!“ Preteklo stoletje s svojim „herojičnim mučeništvom“ in požrtvovalnimi napori za domovino je prvima dvema elementoma poljske duše: ljubezni do domovine in hrepenenju za večnim dodalo še tretjega — elementarno puntarstvo * zoper ljudi in Boga, težke notranje boje, večno pripravljenost duše na novo, obupno vstajenje (33, 57). Svoboda, kakor jo umeva Poljak, ni mirna, jasna želja, ampak obupen, buren nagon (56). Take oblike je dobilo hrepenenje poljskega naroda v duši Mickiewicza; za ilustracijo navede Przybyszewski njegovo „Improvizacijo“ in monolog Kazimira iz „Dziadów“ (41—52). Słowacki, drugi prerok, kaže posebno utelešenost poljske duše, puntarske, stremeče v večnost, hrepeneče po zmagah v carstvu duha. V svojem heroizmu in mučeništvu je baš on oče poljske sedanje duševnosti (59). V sodobniku Janu Kasproviczu hoče Przybyszewski videti sintezo idej velikih romantikov, izpolnitev obljub Mickiewicza in Słowackega. Kasprowicz je „izpregel poljsko dušo iz triumfalne kvadrige zgodovinske tradicije (60)“. Pred njim je bilo duševno življenje Poljakov polno ekstatične ljubezni do domovine in spominov

na prestane muke. Kasprowicz-Prometej (63) pa je zapustil ozke meje čisto nacionalnega kulta in je poezijo zbudil k novemu življenju. Poljska duša je preizkusila vse brezdno muk in upov, sedaj pa se je otresla vsakdanjih skrbi, hiti k večnosti in je razširila svoje obzorje tja do splošnočloveških, večnih problemov in se je na ta način spojila z neskončnostjo (60).

S tem je njen razvoj pravzaprav končan. Vendar pa se Przybyszewski še s hvaležno besedo spomni Sienkiewicza. On sicer ni bil niti prerok, niti umetnik svetovnega pomena, pač pa čuvaj svetega ognja, ki je rešil pred utrujenostjo in obupom „realne smeri“, ki se je pojavila po nesrečni vstaji l. 1863. Takrat bi bili Poljaki obupali nad vsemi svojimi ideali in prokleli vse tradicije rodoljubnega romantizma. Sienkiewicz je kakor novi Tirtej pred njimi oživil slavno poljsko preteklost in njene ideale. Njemu, ki je znova zbudil sveto nezadovoljnost v ljudeh, ki bi se bili že skoro sprijaznili z nedostojno in podlo sedanjostjo, gre zasluga, da je rešil poljsko dušo največje nesreče, izdajstva nad lastno preteklostjo (69).

V neprestani vsakdanji rabi so besede izgubile svojo prvotno živo barvo in izrazitost, izkrajajo spojeno ž njihovim zvokom. Przybyszewski misli, da so se besede izprva samo pele in da je bilo to petje v zvezi z opevanimi dogodki. Še danes lahko duševno notranjost kakega naroda spoznamo samo po njegovi godbi. Svoj najčistejši izraz je našla poljska duša v godbi Chopina. V ta namen analizira Przybyszewski na koncu svoje knjige najbolj značilna dela: mazurko op. 41, šte. 1., as-dur in fis-mol polonezo. Ta „prevod“ Chopina je, kakor enaki v prejšnjih spisih Przybyszewskega, izliv osebnih čustev; podaja nam znano že harmonijo čustev: razodetje stika z zemljo in narodom, etnografične (pesmi) in zgodovinske poljske spomine, prešernost in otožnost, nemoč punta, oslabelelost in obup, ples na grobih (82), stok Križanega: „Moj Bog, moj Bog, zakaj si me zapustil?“ ki izzveni brez odgovora (83) in za krvjo in solzami ponosno in mračno vstajenje narodovega duha, njegov polet k splošnočloveškemu hrepenenju po večnosti. S to analizo poizkusi Przybyszewski olajšati tujcu umevanje bogate poljske kulture in se na ta način ogniti raznim stranpoticam, ki so sicer potrebne za umevanje zgodovine, življenja, prava, običajev in stremljenj naroda (89). Njemu predstavlja Chopinova godba čudovito sintezo rafinirane zapadne kulture in izrazite slovanske, neizmerno globoke, že v religijo prehajajoče kulture srca (90). V duševnem bogastvu narodove duše je jamstvo njene bodočnosti. „Für uns Polen ist ein Polen vom Meer zum Meer ein vielleicht utopistisches politisches Postulat, aber das Reich eines geistigen Polen von einem Pol der Weltseele zum anderen auszudehnen, ist — unsere Mission (91).“

*

Take so konkluzije Przybyszewskega. Njegovo poezijo v prozi je zelo težko reproducirati in ekscerpirati. Tudi sledeče opazke nikakor ne nameravajo „dokazati z algebro harmonije“, kakor je pri Puškinu (Mozart in Salieri) hotel storiti nenadarjeni in pridni Mozartov zavistnež. Lahko razumemo Przybyszewskega, kadar trdi, da je besede, ki izražajo najgloblje tajne poljske duše, popolnoma nemogoče prevesti na kak drug jezik, kakor na pr. besedo „žal“, izraz za otožnost in melanholiijo (79), ki je značilna za bistvo Chopinove godbe, ali „bunt“, tajni simbol globokega stremljenja k svobodi (55). Lahko razumemo Przybyszewskega, kadar zatrjuje „brez vsakega pretiravanja“, da so „Dziady“ Mickiewicza najveličastnejše delo svetovne literature, Chopin — največji umetnik vseh dob (70), Aleksander Brückner v Berlinu največji sodobni slavist (63) i. t. d. Vendar pa ta knjižica ne govori samo o literarnih poljskih strujah in pojavih, ki dovoljujejo subjektivno oceno, njeina konštrukcija sloni tudi na določenih, znanih zgodovinskih dejstvih. Če si pojasnimo, v kaki luči se kažejo ta dejstva v tej knjižici, bomo dobili marsikaj zanimivega za umevanje sodobne poljske duševnosti.

Začnimo z glavnim znakom poljske duše, njenim hrepenenjem po večnosti. Njemu popolnoma nasprotno je rusko hrepenenje, ki „brezupno blodi brez cilja in smeri semintja, obupano in neizmerno tožno, žalostno (55).“ Te razlike je kriva zgodovina. Bogata, zapadna kultura, ki je prišla s posredovanjem Nemcev, je kmalu izrinila iz Poljske „beraško barbarsko umetnost bizantinsko . . . Krakow v štirinajstem stoletju se je pač težko v čem ali se sploh ni razlikoval od kulturnih centrov sosednje Nemčije (16).“ K temu še prihaja čistost rase. Rusi so pravzaprav Mongoli, ne čistokrvni Slovani (7), dasi je Przybyszewskemu popularnost „pravih Slovanov“, kakor je Dostojevskij, Tolstoj, Gorkij, Andrejev ali komponist Čajkovskij med Nemci dokaz za duševno sorodnost Slovanov in Nemcev (6). Vse to je zakrivilo, da se to, kar je „storil v štirinajstem stoletju Kazimir Veliki brez posebnega truda, celo z udano pomočjo poljske duše . . . tristo let pozneje ni posrečilo Petru Velikemu: samo za silo je lahko s svojo barbarsko roko premagal dušo svojega naroda, jo pobelil samo na zunaj in pokril s tanko plastjo sadre, ki se odlušči ob najmanjšem udarcu z batom. Besede duhovitega Francoza „*Grattez le Russe, et vous trouverez l'Asiate*“ veljajo še danes; še danes se vidi v vsej svoji nagoti primitivna, od-porna duša Mongola; tako nerazdružno je spojen in zrastel z vzhodom, da ni mogel organsko prevzeti ne enega elementa sovražene in prezirane kulture „gnilega zapada“: veliki „reformator“ Peter je popolnoma podoben Dostojevskemu (18) . . . ne en edini element (zapadne kulture) ni mogel preiti v današnjo rusko dušo — nasprotno, vsak tuji vpliv je odbijala kot nekaj zoprnega, kot hudičevo delo (23).“

Da ima poljski narod za bolj čistokrven in nadarjen ko ruski, v tem se kaže samo osebno mnenje Przybyszewskega. V ponižanju ene kulture pred drugo pa ni nobenega zgodovinskega dokazovanja. Bolgarski knez Boris se je v 9. stol. po kratkem omahovanju naslonil na Carigrad in ne na Rim. V Rusiji 11. stol. bi se zapadno evropski katoliški vpliv, ker ni bilo nobenega nasprotovanja, lahko ravno tako uveljavil ali vsaj ne težje ko pri zapadnih Slovanih. V 18. stol. pa je Rusijo vezala s Carigradom že trdnejša tradicija. Človek mora biti zelo neizprosen sodnik, če naj očita Rusiji Petra Velikega, da ni kratkotalo zatajila vse svoje preteklosti. Przybyszewski ni opazil zgodovinskih priprav petrovskih reform in njih neizogibnosti. Pri njem ni niti besede o nemški naselbini v srednjeveški Moskvi, o poljski noši in jeziku na carskem dvoru pred Petrom Velikim, o koncesijah starega svobodnega nazora zapadnim vplivom. (Prim. V. O. Ključevskij, Kurs ruskoj istorii, III, 463). Čudno je tudi, kako dokazuje Przybyszewski germanski izvor ruskega absolutizma. Ta je bil že mnogo pred Petrom, da ne govorimo o konservativnosti družbe in vplivih na dvoru v prejšnjem stoletju. Samodržavje ni nič drugega ko posledica moskovskega vojnega poveljevanja in se je razvilo ravno tako naravno, kakor podložnost kmetov. Kmetje in zemlja so bili edino plačilno sredstvo za vojno uredbo, ki je varovala Rusijo. Ta dejstva, ki jih zgodovinsko dobro razumemo, so samo za predolgo časa preživela svojo dobo. Podložnost kmetov so spremenili šele pred kakimi 60 leti, ko so se bali kmetske revolucije; absolutizem, ki je bil anahronizem brez smisla, pa je podrla šele sedanja revolucija. Namesto vsega tega pa govori Przybyszewski o „brezdanjem, peklenskem, nepremostljivem prepadu med . . . rusko vlado, popolnoma tujo, skoz in skoz nemško vlado — tako, kakor se je na zapadu že pred 150 leti preživela, in ruskim narodom, ki se je od prvega momenta civilizatoričnih poizkusov pravega divjaka Petra Velikega (Przybyszewski ga imenuje „Hunnenhäuptling“) škripajoč z zobmi, toda molče rval s kulturo. Ta sovražna tuja kultura . . . se ni dala otresti in sedaj je ruska duša v pasti, kjer stoka s Tolstim: ne ustavljajte se zlu. Ruska pasivnost, sovraštvo do vsega tujega, okoreli azijski konservatizem, ki se obdaja s kitajskim židom pred zunanjimi vplivi, to je ruski protest, ki ga je v najbolj pretresljivi in tragični formi pokazal Dostojevskij! — Tukaj je treba iskati globoki prepad, ki loči rusko kulturo od poljske, mejo med zapadom, kjer straži Poljska, močna trdnjava zapada, in mejnimi stebri one evropske države, ki je ob enem prednja straža Azije (23—25).

Ruski zgodovinarji pa vidijo zgodovinsko nalogo svojega naroda v tem, da je stražnik ob vzhodnih vratih Evrope, pred katerimi se valijo nomadski narodi Azije (Ključevskij, II, 507). Na Przybyszewskega je poleg starega sovraštva med Moskvo in Poljsko vplivalo tudi navdu-

šenje za srednjeveški poljski heroizem, ki igra v njegovih zgodovinskih konštrukcijah veliko ulogo (66). To ni tolikega pomena. Tem bolj pa izziva protest njegovo čudno stremljenje, s katerim hoče ponižati moralno in umetniško veljavo višjih pojavov ruskega duha. Odpor proti državni veri in socialni nesreči je pri njem po krivem istoveten s protestom proti evropski kulturi sploh. Tolstoj in Dostojevskij bi pač težko našla priznanje na zapadu, če bi bila samo apostola nekulturnosti. Značilno je, da ruska literatura ne pozna ruskega šovinizma, precenjevanja vsega narodnega, in sicer ne samo nova, ampak tudi stara.

V poljskem svetu nahaja Przybyszewski isto ekskluzivnost, kakor v splošnoslovanskem. Lehkota, s katero so domačini absorbirali množino tujih naseljencev in prevzeli njih kulturo, pa nikakor ni kaj specifično poljskega. Mehkoba narodnega značaja, nagla prilagodljivost k tujim vplivom, vse to je precej pomagalo tudi Čehom pri ohranitvi narodnega značaja (Jos. Šusta. Dvě knihy českých dějin. I. V Praze, 1917). Za uvedbo nemškega prava v Poljsko pa dajejo analogijo vse slovanske zemlje od litvanske Rusije pa do Slovencev. Res je, da so nemški naseljenci na Poljskem lažje izgubili svoj jezik, ker so bili bolj raztreseni in bolj oddaljeni od domovine, ko na Češkem. Toda „Deutschböhmen“ sestoji iz cele vrste etnografično in pred vsem gospodarsko zelo različnih otokov. Nemške pesmi 13. stol., ki plakajo nad smrtjo češkega kralja Otokarja, so pojav enakega spajanja, kakor se je vršilo v Poljski (21). Nobenega dvoma ni, da bi v Poljski, če bi pred 300 leti prišla v oblast Nemcev, tudi plemstvo zapustilo svoj narod. Italijanska renesanca je bila v Poljski ravno tako sprejeta (26) kakor vsepovsodi drugje. Težko je verjetno, da bi bilo mogoče poljski jezik po njegovem bogastvu in zvočnosti že v 15. stol. primerjati samo še s staro grščino in to v času, ko je poljščina, kakor dokazuje baš od Przybyszewskega toli slavljeni A. Brückner (*Dzieje języka polskiego*, str. 94—122 — *Nauka i sztuka* III.), pod tako silnim vplivom češčine in nemščine in še, kakor tudi drugi evropski jeziki, ni imela nobenih znakov ustaljenega književnega jezika. Takratna poljska literatura se niti primerjati ni mogla s češko, saj se je tudi mnogo bolj pozno začela razvijati. (Brückner, *Gesch. der poln. Lit.* str. 24) Češki vpliv je bil močan še v sledečem stoletju. Zlata doba tolerantnega, v ničem dramatičnega katolicizma (28) z naprednimi idejami, ko niso zapalili ne ene čarovnice in sprejeli celo žide (kakor da niso bili izključeni iz poljske družbe in državnih služb!), ta zlata doba, kakor jo riše Przybyszewski, je bila v resnici zlata samo za plemstvo in se je kmalu izprevrgla v vlado oligarhije, neizprosna verska preganjanja in kmetske punte. O težavnem položaju kmetov ne zine Przybyszewski niti besedice. Nad rezkimi očitani jezuitskega pridigarja Skarge (1570), ki

prerokuje za moralnim propadom tudi državnega (35), morajo čitatelja naravnost presenetiti; idila, ki jo je napisal Przybyszewski baš pred njo, namreč ne daje za nje nobenega povoda.

Ali ni čudno, da igra baš Poljska, prednja straža krščanstva, posvečeni vrt vsakršne svobode, poljskih primasov, magnatov, senatorjev, mogočnih namestnikov in cveta viteštva vsega sveta (81) tako vlogo v narodnem navdušenju Przybyszewskega? Ali ni značilno, da so baš poljski legijoni, o katerih piše tako navdušeno (69), pred vojsko absorbirali vse delo in življenje poljskega Sokolstva v Galiciji, tako da so se Čehi pritoževali, ker so hoteli ohraniti miren, kulturni značaj svojemu narodnemu delu? Nacijonalna ekskluzivnost veže Przybyszewskega preveč na stari poljski mesijanizem. Koliko so tega krivi sedanji težki časi? Ali ni v tej knjižici o poljski duši premalo demokratizma, tako da ne moremo videti smeri, v katerih se bo v bodoče razvijala poljska duša? Prekratko in premalo jasne so one strani (60—62), v katerih piše Przybyszewski o Kasproviczu, ki naj bo zastopnik splošnočloveškega narodnega življenja, ki ne bo nosilo jarma čisto in izključno nacijonalnih tradicij.

Stano Kosovel:

Z voljo.

Gledal sem voljo: ves prostor je njen brez mej,
njen gre čas venomer samo naprej, naprej,
daleč do zvezd in do cest, ki jim je gospod
njena perot.

Čutil sem voljo: v dnu duše in srca tok,
ki ti preplavi z omamo življenja sok,
da ti je človek in zemlja in drugi svet
v sanje odet.

Hodil sem z voljo: v nje prsih se boči moč,
ž njo se odeva dan v zarjo in pada noč
v temne višine; kdor hoče ž njo potovat,
solncu je brat!
